

intencí. Jakmile intence interpretujeme jako řídicí prvek lidského jednání, musíme k jejich korektní deskripci vycházet nejenom ze subjektivity aktérů (a možnosti v podstatě libovolně popisovat vlastní ch- a f-intence), ale také z objektivního stavu věcí ve vztahu k řádu rozumu. Zloděj se dopouští krádeže (typ jednání), pokud si neoprávněně přisvojí majetek jiné osoby; může klidně tvrdit, že v jeho mysli se slovo „krádež“ neobjevilo. Vrah neoprávněně připraví o život jinou osobu; bude to vražda, i kdyby tvrdil, že chtěl jenom zasunout nůž do srdce své oběti. Speleologové úmyslně zabijí svého uvízlého kolegu, i když se budou ohrazovat, že ho chtěli jenom roztrhat dynamitem na kusy.

6.7 ZÁVĚR

Šestá kapitola systematicky shrnula a prohloubila pochopení principu dvojího účinku a předložila jeho obranu proti nejčastějším námitkám. Na závěr se stručně vrátím ke všem čtyřem podmínkám, které společně udávají nutné a postačující podmínky opravňující uskutečnit jednání s dobrými i špatnými důsledky.²⁰⁴

První podmínka: povaha aktu

Akt musí být dobrý, či alespoň morálně indiferentní (nezávisle na svých důsledcích). Tato podmínka představuje jakýsi třídící mechanismus aplikace jádra principu dvojího účinku (špatný účinek nesmí být zamýšlen). Můžeme ji vyjádřit kondicionálně: je-li ϕ alespoň morálně indiferentní akt, potom lze na ϕ aplikovat jádro principu dvojího účinku. Některé verze principu dvojího účinku pouze stanoví, že obvykle máme silnější důvody neprovést jednání, jehož špatné důsledky jsou zamýšlené. Tato verze je však

204 Vycházím zde především z ODERBERG, D. S. *Moral Theory. A Non-Consequential Approach*. Op. cit., s. 91–123.

silnější, neboť předpokládá, že existují akty, jež jsou ze své povahy (*ex obiecto*) morálně nepřipustné bez ohledu na své důsledky. Jde o skutky zapovězené negativními morálními normami, platnými vždy a všude (*semper et ad semper*). Jednotliví autoři se mohou lišit ve výčtu a specifikaci těchto morálních norem a *ipso facto ex obiecto* nepřipustného jednání. Pro mě osobně je podstatná morální norma zakazující usmrcení nevinné lidské bytosti a morálně nepřipustné zásahy do její psychofyzické konstituce (např. zmrazení). Podívejme se na následující scénář.

Námořní bitva Během námořní bitvy je potopena loď s civilisty na palubě. Podaří se spustit záchranné čluny a většina posádky a cestujících se na ně nalodí. Velitel nepřátelské ponorky však chce demoralizovat svého protivníka, a proto nařídí všechny záchranné čluny rozstřílet kulometem.

Velitel ponorky zvažuje rozstřílet čluny (ch-intence), aby podlomil morálku nepřítele (f-intence). První podmínka principu dvojího účinku stanoví, že jde o porušení morální normy zakazující zabíjení nevinných lidských bytostí, a proto se na něj samotná rozvaha založená na principu dvojího účinku nevztahuje. Není třeba zvažovat, co je dobrý účinek a co špatný: jednání je z povahy ch-intence morálně nepřipustné. Srovnajme to s jiným scénářem.

Srážka s ledovcem Výletní loď se srazí s ledovcem. Kapitán má několik vteřin na rozmyšlenou: buď nechá uzavřít vodotěsné přepážky a zachrání většinu cestujících, nebo je uzavřít nenechá a většina zahyne v mrazivých vodách oceánu. Pokud uzavře přepážky, několik členů posádky se nedostane do bezpečí a utopí se. Kapitán se přesto rozhodne jednat a nechá přepážky uzavřít.

V tomto scénáři je ch-intencí kapitána nechat uzavřít vodotěsné přepážky, aby (f-intence) zachránil cestující a většinu posádky. Jeho jednání je minimálně morálně indiferentní, lze tedy aplikovat princip dvojího účinku: dobrý důsledek je zamýšlen (je objektem f-intence čili motivem jednání), špatný důsledek (smrt několika členů posádky) není objektem žádné z intencí; je nezamýšlen, ale předvídan (kapitán ví, že několik členů jeho posádky se včas do bezpečí nedostane). Zdá se však, že se zde opět objevuje problém blízkosti: jestliže rozdrcení hlavičky plodu je způsobem jeho zabití a bombardování dětí je také způsobem jejich zabití, není nakonec také uzavření přepážky způsobem usmrcení námořníků? Není tedy korektní tvrdit, že kapitán usmrtil členy posádky (jeho jednání nebylo uzavřením přepážek, ale usmrcením námořníků)?

Domnívám se, že odpověď je negativní. Rozdrcení hlavičky plodu je jeho zabitím. Uzavření přepážky však zabití nepředstavuje. Pokud by se všichni námořníci dostali do bezpečí, nikdo by nezemřel. Je ale obtížné tvrdit, že můžeme plodu rozdrtit hlavičku, a přesto ho nezabít. Analogicky je obtížné myslitelné, že shodíme bomby na školu a neusmrtíme žádné děti. Vyjádření „nechtěl jsem děti zabít, chtěl jsem, aby vypadaly jako mrtvé“ budeme považovat za neadekvátní, neboť deskripce „vypadat jako mrtvé“ zahrnuje to, že děti skutečně mrtvé jsou (jen tvrdíme, že jsme to nezamýšleli). Uzavření přepážky však neimplikuje smrt námořníků stejně, jako rozdrcení hlavičky plodu či shození muže do dráhy tramvaje implikuje smrt. Můžeme zde efektivně uplatnit Bratmanovu teorii tří rolí intencí: 1) Kapitán lodi chce uzavřít přepážky, a pokud by se např. nějaká zasekla, podnikl by všechny kroky k tomu, aby se ji podařilo uzavřít. Zcela určitě se však nebude snažit zadržet námořníky na jejich místě, aby se utopili. 2) Intence „uzavřít přepážky“ vede v horizontu praktické racionality k dalším intencím: kapitán nařídí příslušnému námořníkovi, aby uvedl do chodu mechanismus, který přepážky uzavírá. Zároveň vydá pokyn, aby se všichni členové posádky co nejrychleji dostavili na palubu. 3) Některé intence budou kapitánovi (z důvodu konzistence praktické racionality) zapovězeny: např. všechny

intence, jejichž aktualizace by zabránila efektivnímu uzavření přepážek. Nebudou mu však zapovězeny intence, díky kterým by se mu podařilo zachránit co nejvíce námořníků pobývajících v části lodi, kterou přepážky hermeticky uzavřou.

Kapitánovo jednání tedy nelze charakterizovat (ch-intence) jako usmrcení námořníků: jejich smrt je důsledkem aktualizace ch-intence, jedná se však o důsledek nezamýšlený. Někdo by samozřejmě mohl tvrdit, že kapitánovo jednání lze charakterizovat dvěma deskripcemi: 1) uzavření přepážky; 2) usmrcení námořníků. I kdybychom s touto teorií individualizace jednání souhlasili, morálně relevantní je pro většinu zastánců principu dvojího účinku popis jednání *ex obiecto*, z povahy ch-intence (nikoli deskripcí jednání). Uzavření přepážky je aktualizací příslušné ch-intence, zatímco smrt námořníků je nezamýšleným důsledkem jednání.

Druhá podmínka: intence aktéra

Podívejme se nyní na druhou podmínku, již je intence aktéra. Aktér zamýšlí pouze dobrý účinek. Špatný účinek může být předvídan, tolerován a připuštěn, nesmí však být zamýšlen. Této podmínce jsme se podrobně věnovali v předchozích kapitolách a její klíčový význam by měl být dostatečně jasný. David S. Oderberg ji ilustruje dvěma příklady, které ukazují, že aplikuje princip dvojího účinku jiným způsobem, než jaký navrhuji já. Podívejme se na jeden z nich.²⁰⁵

Volby Manažer volební kampaně chce zajistit zvolení svého kandidáta a rozhodne se s jeho souhlasem rozdělit peníze mezi chudé voliče, aby zajistil naplnění svého cíle.

205 Srov. ODERBERG, D. S. *Moral Theory. A Non-Consequentialis Approach*. Op. cit., s. 91.

Oderberg se domnívá, že jednání (rozdělení peněz chudým) je ze své povahy minimálně morálně indiferentní; lze tedy aplikovat princip dvojího účinku. Špatným účinkem jednání je zvolení korumpujícího kandidáta, dobrým účinkem zlepšení finanční situace chudých voličů. Dobrého účinku není dosaženo prostřednictvím účinku špatného, špatný účinek je však zamýšlen (manažer rozdává peníze, aby byl jeho kandidát zvolen). Oderberg proto hodnotí zvažované jednání jako morálně nepřijatelné, neboť porušuje druhou podmínku principu dvojího účinku. Souhlasím s autorem, že jednání popsané v tomto myšlenkovém scénáři je morálně nepřijatelné, nesouhlasím však s jeho zdůvodněním. Oderberg tvrdí, že jednání (rozdělení peněz chudým) je minimálně morálně indiferentní. Domnívám se, že chybně vyhodnotil jeho povahu: přiznává sice, že morální hodnocení lidského jednání závisí na *fontes moralitatis*, tj. na objektu, cíli a okolnostech, zde však jednání hodnotí pouze *ex obiecto*. Volební manažer rozdává peníze, aby chudí voliči volili jeho kandidáta. F-intence zde dourčuje povahu jednání *in genere moris*: nejde o pouhé rozdání peněz chudým, ale o korupci. Korupce není morálně dobrá ani indiferentní, jde tedy o typ jednání vyloučený první podmínkou principu dvojího účinku, nikoli druhou.

Třetí podmínka: špatný účinek nesmí být prostředkem k dosažení účinku dobrého

Třetí podmínka principu dvojího účinku je obsažena v podmínce druhé a její význam by měl být jasný z této a předchozích kapitol. Podívejme se proto pouze na jeden konkrétní příklad.

Rozzlobená manželka Petr je v nemocnici a jeho přítel Jan se ho rozhodne navštívit. Jan ví, že se u Petra setká s jeho manželkou, a je si také velmi dobře vědom, že ho nemá ráda a jeho návštěva ji velmi rozzlobí. Jan však chce potěšit Petra tím, že ho přijde navštívit, nikoli tím, že rozzlobí jeho manželku. Vyráží proto na návštěvu.

Jan ví, že jeho jednání (návštěva přítele v nemocnici) bude mít dva účinky: jeden dobrý (potěší svého přítele), druhý špatný (rozzlobí jeho manželku). Dobrý účinek však není dosažen prostřednictvím špatného; třetí podmínka principu dvojího účinku je splněna. Jednání samotné je morálně minimálně indiferentní (řekli bychom, že je dokonce dobré); Jan nezamýšlí rozzlobit Petrovu manželku (druhá podmínka je splněna); existuje proporcionální důvod jednání uskutečnit (potěšit nemocného přítele v nemocnici budeme považovat za silnější důvod k jednání než to, že rozzlobíme jeho zdravou manželku).

Čtvrtá podmínka: dobrý účinek musí převážít účinek špatný

Dostáváme se k poslední, čtvrté podmínce principu dvojího účinku. Bývá často velmi chybně chápána, Peter Singer např. kritizuje princip dvojího účinku, neboť podle něj v podstatě při aplikaci poslední podmínky používá konsekvencialistické srovnávání dobrých a špatných účinků. Z předchozího výkladu by již mělo být jasné, že tato kritika je zcela neopodstatněná. Její strukturu rozumím následujícím způsobem.

1. Zastánci principu dvojího účinku se pohybují v deontologické etice a odmítají konsekvencialismus.
2. Aplikace principu dvojího účinku je však příkladem využití konsekvencialistického kalkulu dobrých a špatných účinků.
3. Zastánci principu dvojího účinku jsou tudíž nekonzistentní.

Druhá premisa je však nepravdivá, a to nejméně ze dvou důvodů. Konsekvencialisté většinou odmítají přiznat intencím významnou roli v hodnocení lidského jednání, zatímco pro zastánce principu dvojího účinku jsou intence (ch-intence a f-intence) klíčové. A dále, aplikace principu dvojího účinku v klasické podobě

předpokládá existenci jednání, jež jsou *ex obiecto* nepřipustná: usmrcení nevinné lidské bytosti, zmrzačení, korupce apod. Konsekvencialisté, jako je Peter Singer se svým preferenčním utilitarismem, pojem *ex obiecto* nepřipustného jednání neuznávají: zda je nějaké jednání správné, či nesprávné, to nezáleží na povaze aktu, ale na komparaci příslušných důsledků vzhledem k nějakému hodnoticímu klíči (v Singerově případě to jsou vágně definované preference). Navíc čtvrtá podmínka principu dvojího účinku nezahrnuje pouze srovnávání účinků (morální aritmetiku typu jeden život výměnou za dva), jak ukazuje následující scénář.

Uzavření přepážek Lod' narazila na skalisko a hrozí, že se potopí. Kapitán se musí rozhodnout, zda a jaké přepážky uzavřít, aby zachránil životy většině cestujících a členů posádky. Může uzavřít přepážku, která uvězní pět námořníků, nebo přepážku, která uvězní tři cestující. Kapitán se rozhodne uzavřít přepážku, která uvězní pět námořníků; ti se bohužel utopí.

Morální aritmetika je v tomto případě jasná: pět lidských životů vůči třem. Singer by zřejmě tvrdil, že v této situaci existuje pouze jediné morálně správné jednání: zachránit pět lidských životů na úkor třech. Situace je ale složitější: kapitán i námořníci mají povinnost chránit své cestující. On i jeho posádka se k tomu zavázali a přijali také příslušná rizika. Cestující naproti tomu podobný obecný morální závazek k námořníkům nemají. Kapitán má tedy povinnost, plynoucí z tohoto závazku, primárně chránit cestující, a proto se rozhodl uzavřít přepážky, které námořníkům odříznou cestu do bezpečí.

Aplikace čtvrté podmínky není jednoduchá a je třeba vždy uplatnit znalost konkrétní situace a zvážit všechny morální faktory, které vstupují do hry. Můžeme si však uvést několik obecných pravidel, jež ji blíže specifikují.²⁰⁶

- **První pravidlo** říká, že čím je špatný účinek jednání ϕ závažnější, tím musí být závažnější důvody pro uskutečnění ϕ . Zubař působí během stomatologického zákroku bolest, důvody pro jeho jednání ovšem nemusí být tak silné jako důvody k jednání, jehož důsledkem není pouze bolest, ale také smrt lidských bytostí.
- **Druhé pravidlo** stanoví, že pokud by fyzické zlo nastalo i bez ϕ , jsou důvody k provedení ϕ slabší. Příkladem může být hysterektomie: děloha těhotné ženy je zasažena rakovinou, a pokud nedojde k operaci, zemře matka společně s plodem. Plod by tedy zemřel bez ohledu na to, zda lékař provede hysterektomii, či nikoli. Při aplikaci čtvrté podmínky principu dvojího účinku tedy není ve hře pouze morální aritmetika jeden život (plod) za druhý (žena), ale také fakt, že plod by tak jako tak zemřel.
- **Třetí pravidlo** určuje, že pokud ϕ vede ke špatnému účinku, který by jinak nenastal, musí být důvody k jednání silnější, než kdyby byl špatný věcný stav (fyzické zlo) na ϕ nezávislý (jako v případě hysterektomie). Pokud by náhodný kolemjdoucí nezatáhl za páku, tramvaj by nezměnila směr a neusmrtila by jednoho pracujícího. Tento špatný věcný stav (smrt člověka – fyzické zlo) by tedy nenastal, proto musí být k jednání silnější důvody (v případě náhodného kolemjdoucího jde o pouhou morální aritmetiku: pět životů vůči jednomu).
- **Čtvrté pravidlo** stanoví vztah mezi důvody k jednání a pravděpodobností špatného účinku: pokud je pouze pravděpodobný, potom důvody k jednání mohou být slabší.
- **Páté pravidlo** vyjadřuje důležitou deontologickou podmínku: pro uskutečnění jednání ϕ musí být silnější

206 Srov. ODERBERG, D. S. *Moral Theory. A Non-Consequentialis Approach*. Op. cit., s. 93–94.

důvody, pokud existuje nějaká předchozí povinnost (pro daného aktéra) ϕ neprovést. Policisté mají povinnost bránit zločinu, např. krádeži. Lidský život je však cennější, takže pokud v obchodě se zlatem vypukne požár, policisté se budou pokoušet zachránit prodavače, třebaže to bude znamenat, že nezabrání vykradení obchodu.

- Poslední, **šesté pravidlo** určuje, že pokud lze dosáhnout cíle jednání alternativní cestou, která nevede ke špatnému důsledku či vede k méně vážným špatným důsledkům, je jednající povinen zvolit toto alternativní jednání. Je-li možné nejdříve zachránit plod a teprve poté vyjmout dělohu zasaženou rakovinou, měl by lékař zvolit tuto variantu.

Předložil jsem několik argumentů ve prospěch principu dvojího účinku. Konsekvencialisty nepochybně nepřesvědčí, že je konsekvencialismus chybný; to ostatně nebylo mým cílem. Ukazují však, že přijmeme-li některé lépe či hůře zdůvodněné předpoklady (role intencí v morálním hodnocení, morální definice lidského jednání prostřednictvím ch- a f-intencí), je princip dvojího účinku srozumitelným a racionálním principem dovolenosti jednání, které nemá pouze dobré účinky. Vzhledem k tomu, že prakticky každé jednání má dobré i špatné účinky, vstupuje princip dvojího účinku do praktické rozvahy ve velmi širokém spektru případů a umožňuje nám rozhodovat se v relativně jednoduchých i svízelnějších situacích. Nejde však o matematický princip, jehož pravidla aplikace by byla exaktně dána: jako v celé etice také zde je třeba praktické zkušenosti, rozvahy, osobní zralosti a praktické moudrosti pro rozhodování v nejistých a obtížných situacích lidského života.

.....
207 Srov. NAGEL, T. *The View from Nowhere*. Oxford: Clarendon Press, 1986, s. 181.

Hlavní důvod pro přijetí platnosti principu dvojího účinku je podle mého názoru poměrně jednoduchý: pokud má nějaké jednání špatný účinek, který je zamýšlen, je naše vůle vedena zlem.²⁰⁷ Intence nevyjadřují pouze to, co zamýšlíme, ale také míru našeho zapojení jako racionálních lidských bytostí (*agent's degree of agential involvement*) do produkce příslušného účinku.²⁰⁸ Vzpomeňme si na příklad dvou zubařů: normálního zubaře a sadistického zubaře. Oba působí svému pacientovi bolest: první neúmyslně, bolest je pouze předvídána jako důsledek zákroku, zatímco druhý působí bolest úmyslně. Je zřejmé, že každý z nich je veden jinými motivy a jinou mírou zapojení do produkce negativního účinku, což je morálně relevantní. Je rozdíl mezi tím, když někdo působí bolest záměrně, a tím, když ji někdo pouze připouští jako nutnou komponentu důsledků svého jednání. Platnost principu dvojího účinku se zakládá právě na tomto rozlišení a jeho morální relevanci. Lidské jednání není černobílé, prakticky každý akt má dobré i špatné důsledky. Je však podstatné, že špatné důsledky nejsou objektem intencí: právě to z nás i v nelehkých životních situacích a volbách činí dobré a ctnostné osoby.

.....
208 Srov. WEDGWOOD, R. *Defending Double Effect*. Art. cit., s. 392.